

La ceràmica comuna de producció africana a *Ilerda*

L'article que presentem a continuació és la segona part de l'estudi de ceràmiques d'origen nord-africà que s'han documentat en la ciutat romana d'*Ilerda*. En el primer número d'aquesta revista ja aparegué la primera part referent a les ceràmiques africanes fines (MIRÓ 1991, 223-237).

El tipus de producció comuna africana es distingeix pels acabats en patina cendrosa i polits a bandes. El que presentem en aquest treball formava part del conjunt d'atuells de cuina i possiblement també dels complements de vaixel·la de taula.

Hem de tenir en compte que aquesta ceràmica no sempre s'ha considerat com a objecte d'estudi atès que les ceràmiques africanes fines "A", "C", "D" tendien a treure-li rellevància. Treballs recents centrats en la província *tarraconense* aporten noves formes al seu repertori formal i cronologies més acurades que en alguns casos difereixen de les que hi ha a l'Atlante I com més endavant veurem (AQUILUÉ 1986-1989, AGUAROD 1991, GUMÀ 1991).

Fou S. Tortorella (TORTORELLA 1981) qui les distingí de la ceràmica comuna local i les recopilà totes dins de l'obra de l'Atlante I, on realitza el treball de posar al dia totes les cronologies i les equivalències, individualitzant i estructurant així aquesta producció d'una forma molt més entenedora per a la resta d'estudiosos.

El lloc de fabricació de les patines cendroses i vores fumades era la Tunísia septentrional, encara que també s'han trobat en tallers locals de Tunísia centre-meridional. La polida a bandes no està documentada en les excavacions de Cartago, es feia a Tunísia central. (ATLANTE, 1981, 209-210).

A l'hora de saber com seria l'organització d'aquests tallers de fabricació ens trobem amb un seriós problema ja que la manca de segells de *officina* ens

ho dificulta. Tortorella creu que els artesans eren lliures i encara que la seva comercialització està vinculada als productes agrícoles no està del tot clara la relació de la producció de ceràmica africana al camp o la ciutat.

La comuna africana fou la primera ceràmica que s'exportà, va obrir el camí a la terra sigil·lata africana "A" i més tard les acompanyà. Les primeres formes ja apareixen en contextos augustals tardans i juli-claudis. Cassoles de vora aplicada i bífida en estrats juli-claudis en Ostia en són la mostra (OSTIA II; OSTIA III 411-419; ATLANTE, 1981). Les formes primerenques com Ostia II, fig. 302, Ostia II, fig. 306 i Lamboglia 10B estan documentades ja en el segle I. No és, però, fins al segle II on trobem un fort augment de les importacions junt amb la terra sigil·lata clara "A". Formes ben conegudes com l'Ostia III, fig. 332, Lamboglia 10A, Ostia III fig. 267, de gran èxit i llarga duració de les quals es fan imitacions locals.

En època severina s'exporten les formes Ostia I, fig. 261, Ostia I fig. 272. Aquestes són formes que perduren al llarg del s. IV i fins tot en el V. Tot i així, aquesta darrera etapa d'exportacions a *Ilerda*, com ja veurem més endavant, no és molt significativa.

Les ceràmiques que presentem a continuació provenen principalment de tres intervencions arqueològiques urbanes de l'actual ciutat de Lleida, realitzades entre 1982 i 1988. La Paeria, L'Antic Portal de Magdalena i Av. Francesc Macià.

La primera intervenció va proporcionar escassíssim material de cuina africana no així pel que fa a les fines, com ja veurem només hem recollit un únic fragment al qual no tem trobat de moment cap paral·lel.

En la segona intervenció el material recuperat provenia en alguns casos de pous d'època andalusina i del segle XV, XVI inutilitzats amb ceràmiques de

diverses èpoques amb la qual cosa donar-los una cronologia acurada a través de l'estratigrafia és un tant difícil. No és així amb les ceràmiques de la tercera intervenció on el material escollit pertanyia a un context estratigràfic homogeni.

A continuació passem a l'anàlisi del material ceramològic que per a la seva classificació tipològica i funcional hem seguit les pautes emprades en l'Atlante I (ATLANTE, 1981).

1. Plats-tapadores

En aquest grup incloem peces de funcionament dual. És a dir, que per una banda podien servir com a plats i d'una altra com a tapadores de cassoles.

Aquests tipus estan ben representats a Lleida hi podem seguir l'evolució morfològica de la peça, des del llavi que no es distingeix de la paret (OSTIA III, fig. 302) fins al llavi ben remarcat de la paret i exvasat (OSTIA I, fig. 263). Tot seguit els descrivim.

Ostia II, fig. 302

Plat-tapadora de vora no diferenciada de la paret, que pot estar fumada o no. El fons en alguns casos presenta peu anular o pla que actuaria com element de pressió. En la part interna, de vegades es noten les estries del torn. La superfície externa és generalment polida a bandes. Les dimensions són variables, els diàmetres oscil·len entre 7 i 36 cm.

Cronològicament és una de les primeres produccions africanes que ja apareixen en estrats augustals (ATLANTE 1981, 212) fins la segona meitat del II dC. En Ostia està en contextos de la segona meitat del segle II (OSTIA III). Aquilué (1986, 210, 211) la localitza en la *facies* juli-claudia i la flàvia.

S'han localitzar un total de 249 fragments dels quals els pertanyents a Francesc Macià ens apareixen en contextos de segona meitat del segle II, amb la qual cosa i atenent a l'esmentat anteriorment pensem que seria residual. En canvi, en alguns estrats de l'Antic Portal de Magdalena és al final del segle I dC.

Núm. 1, Fragment de vora i paret amb peu anular. Núm d'inv.: FM-88,18-135. Diàm. 19 cm.

Ostia III, fig. 332 / Hayes 196

Plat-tapadora de vora fumada el llavi de la qual, a diferència de la forma anterior, es comença a distingir de la paret. L'exterior és polit a bandes i a l'interior de vegades hi ha les estries del torn tot i que d'altres no. Els diàmetres oscil·len entre 7 i 30 cm.

Cronològicament se situava en època de Trajà i Adrià fins al final del segle II dC. Últimament les dades obtingudes en la *Tarraconense* fan que això variï, atès que des d'època flàvia fins al final del II dC es troba en *Baetulo* en la *facies* flàvia i antonina (AQUILUÉ, 1986, 211). En Celsa també es documenta en època clàudia, encara que la seva presència sia més important durant tot el primer (AGUAROD 1991, 247)

A Ilerda s'han estudiat un total de 283 fragments. En Francesc Macià és abundant en contextos de

primera meitat del segle II i conviu amb TS Clara "C" de principis del III dC. En l'Antic Portal de Magdalena està ben representada a l'inici del segle II dC.

És una forma molt abundant en la costa Mediterrània possiblement sigui degut a l'inici de la màxima expansió d'aquesta producció.

Núm. 2, fragment de vora. Núm. d'inv.: FM-88-51. Diàm.: 30 cm.

Ostia I, fig. 261

Plata-tapadora de vora fumada molt ben diferenciada de la paret. L'exterior és polit a bandes. Els diàmetres oscil·laven entre 10 i 32 cm.

Aquesta forma apareix en època antonina amb una evolució morfològica on les vores es desenvolupen més; aquesta perdura fins uns moments indeterminats del s. IV o l'inici del segle V dC.

En Ostia III i IV és molt freqüent en època severiana. Aquilué (1987) proposa la data d'inici del s. III fins final del IV.

Es van localitzar a Ilerda 70 fragments en contextos de segona meitat del segle II fins la primera meitat del segle III dC, segons les estratigrafies de Francesc Macià.

Núm. 3, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-3439. Diàm.: 20 cm.

Ostia I, fig. 262 / Hayes 195

Plat-tapadora de vora fumada i sovint pendent. Normalment té un acabat exterior de polit a bandes i l'interior engalba de bona qualitat. Els diàmetres eren entre 10 i 36 cm.

Pel que fa a les particularitats cronològiques són les mateixes que a l'anterior. Es van localitzar 11 fragments provinents en la seva majoria de Francesc Macià en contextos de segona meitat o final del segle II fins la primera meitat del III dC.

Núm. 4, fragment de vora. Núm. d'inv.: FM-88-II,86. Diàm.: 36 cm.

Núm. 5, fragment de vora. Núm. d'inv.: FM-88-IV,17. Diàm.: 30 cm.

Ostia I, fig. 263

Plat-tapadora de vora fumada ben diferenciada de la paret. Té una acanaladura entre el llavi i la paret per l'exterior i serveix d'unió entre les dues parts.

La cronologia abraça des de la primera meitat del s. III dC fins el s. IV.

S'ha localitzat un exemplar que a continuació descrivim.

Núm. 6, fragment de vora. Núm d'inv.: M-85-C-756. Diàm.: 30 cm.

2. Cassoles de patina cendrosa, engalbes i polits a bandes

En aquest grup incloem uns recipients poc profunds de fons convex i de vegades estriats. La majoria d'elles tenien en el seu llavi els encaixos per les tapadores.

Les formes Lamb. 9A, Lamb. 10 A, B, Ostia I, fig. 15, tenen en el seu interior un acabat en engalba transparent de bona qualitat taronjada amb pell de gallina típica de la producció A, la funció era que els aliments no s'adherissin a les parets de la cassola (AQUILUÉ 1989, 192). És un tipus de cassola força abundant a *Ilerda*, sobretot en el segle II.

La resta de cassoles d'aquest grup tenen acabats en patina cendrosa i els interiors són menys acurats que les anteriors on de vegades es noten les marques estriades del torn. Són cassoles que van aparèixer en època d'August i que van perdurar i evolucionar al llarg del temps amb una vida força dilatada, cap al segle V i VI. La forma més ben representada a *Ilerda* també en el segle II és la Ostia III, fig. 276.

Ostia I, fig. 15 / Hayes 181

Cassola d'exterior amb patina cendrosa o polit a bandes, l'interior polit a bandes. Té les parets còncaues i el fons pla o lleugerament reentrant.

La cronologia és de primera meitat del segle II fins finals del IV o inici del V dC.

Es varen localitzar tres fragments en l'Antic Portal de Magdalena documentats en estrats de segona meitat del II dC.

Núm. 7, frag. de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-615. Acabat ext.: patina cendrosa.

Lamboglia 9A

Cassola de vora indeferenciada de la paret que és baixa i còncaua amb el fons pla. L'acabat exterior és amb patina cendrosa o polida a bandes, l'interior és de vernís A2. Els diàmetres varien de 8 a 30 cm.

La seva cronologia és d'època severiana fins al final del s. IV o inici del V dC. Al Tolegassos (Girona) apareix a mitjan segle II dC com el lloc més primerenc dins de la *tarraconense* (AGUAROD 1991, 260).

A les estratigrafies d'*Ilerda* aquesta forma és nombrosa amb un total de 91 fragments; ho testimonia a Francesc Macià en la segona meitat del II dC.

Núm. 8, fragment de vora i paret i fons. Núm. d'inv.: M-85-C-756. Acabat ext.: polit a bandes. Diàm.: 22 cm.

Ostia III, fig. 306

Cassola de vora bífida i fons convex estriat. L'exterior presenta una patina cendrosa encara que alguna vegada aquesta no hi pot ser (AQUILUÉ 1986, 210), a l'interior hi ha un polit a bandes.

És una de les formes primerenques ja que es produeix des de l'època de Tiberi fins a la primera meitat del s. II dC. Aquilué a *Baetulo* li apareix la *facies* Juli-clàudia (AQUILUÉ 1986, 211). El primer testimoni de la *tarraconense* es troba a la muralla Rubert d'Empúries, datada entre els anys 30/25 aC i el 37 dC, a *Tarraco*, està datada entre Tiberi i Vespasià (AGUAROD 1991, 263). A la *Tarraconense* apareix a l'època de Tiberi, continua amb Claudi i Neró, fins a Vespasià.

Encara que és una forma primerenca, a l'Antic Portal de Magdalena es localitza a l'inici del segle I

i conuiu, sembla que de forma residual, més o menys fins la primera meitat del segle II. A Francesc Macià és totalment absent. S'han localitzat 4 fragments.

Núm. 9, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-1260. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 25 cm.

Ostia II, fig. 303 / Hayes 194

Cassola de vora horitzontal, lleugerament exvasada de fons convex i estriat. És una forma que recorda a la cassola grega (*lopas*) del segle V aC i apareix abundantment en les ceràmiques púniques del s. IV i I aC (ATLANTE 1986, 216). L'exterior és de patina cendrosa. Els diàmetres oscil·len entre 14 i 19 cm.

La seva cronologia d'inici del segle I fins la primera meitat del s. II dC Aquilué la documenta en la *facies* Juli-clàudia i flàvia a *Baetulo* (AQUILUÉ 1986, 210, 211). A *Celsa*, també es troba Claudi, ja és més freqüent en la primera meitat del segle com és el cas de *Caesaragusta*, *Emporiae*, i la vil·la de Sentromà. A partir d'ara serà residual en nivells més tardans (AGUAROD 1991, 265).

S'han localitzat a *Ilerda* 4 fragments provinents de l'Antic Portal de Magdalena en contextos del final del segle I, inici del II dC, tots iguals, dels quals en reproduïm un, i un segon (núm. 11) que és quelcom diferent ja que la vora és arrodonida i el podríem considerar com una variant d'aquesta tipologia. En les estratigrafies de Francesc Macià és absent.

Núm. 10, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-1260. Diàm.: 14 cm.

Núm. 11, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-1366. Diàm.: 24 cm.

Lamboglia 10A / Hayes 23B

Cassola de llavi engruixit reentrant cap endins i paret més o menys exvasada que s'uneix al fons a través d'un encaix, el fons és convex i estriat. L'interior del fons té uns cercles més o menys concèntrics. L'acabat exterior pot ser la patina cendrosa, polit a bandes i engalbes transparents.

Els diàmetres dels nostres exemplars oscil·len entre 8 i 30 cm.

Tortorella (TORTORELLA 1981, 217) ha considerat aquesta forma exclusivament de cuina, però Lamboglia i Hayes l'han associada a la producció "A" ja que molts exemplars tenen aquest vernís típic per a l'interior i engalbes de bones qualitats per a l'exterior. Tot i això es considera de cuina per la quantitat de mostres que presenten per haver estat al foc i per tenir el fons estriat característic de les ceràmiques de cuina.

És una forma que apareix en grans quantitats i arreu de tot el Mediterrani occidental i costa atlàntica, és així com nosaltres n'hem constatat un total de 225 fragments.

Cronològicament es constata en la primera meitat del segle II dC fins a l'inici del segle V dC. Però per exemple, a *Caesaragusta* està datada des de l'època de Neró fins a l'inici de la de Vespasià i a la vil·la de Sentromà a la segona meitat del segle I dC. A començament del segle II ja és una forma força habitual en els jaciments de la *tarraconense* que s'allarga fins

el segle v a *Tarraco*, *Roses* i *Caesaraugusta* (AGUAROD 1991, 267). A *Baetulo* apareix en contextos antonins fins al final del iv dC (AQUILUÉ 1986, 212).

Pel que fa a *Ilerda* els exemplars de Francesc Macià es localitzen durant la primera meitat avançada del segle ii dC.

Núm. 12, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-587-C-1122. Acabat ext.: engalba transparent. Diàm.: 10 cm.

Núm. 13, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-3314. Acabat ext.: polit a bandes. Diàm.: 23 cm.

Lamboglia 10B / Hayes 23A

Cassola de parets exvasades on el llavi no es diferencia de les parets. El fons és convex i estriat, s'uneix a la paret a través d'un lleuger encaix. Els acabats exteriors poden ser amb patina cendrosa, polit a bandes o engalbes transparents, a l'interior té vernís del tipus "A".

Els diàmetres oscil·len entre 12 i 28 cm. Aquesta forma no és tan abundant com l'anterior, se n'ha localitzat un total de 89 fragments tots ells de l'Antic Portal de Magdalena.

Seguint la mateixa pauta que en la forma anterior hem considerat aquesta dins el grup de ceràmiques de cuina, ja tant pel que fa a les característiques formals com a la seva funcionalitat.

La seva cronologia és del final del segle i dC fins la primera meitat del segle iii dC. A la *Tarraconense* està documentada en nivells d'abandonament a *Celsa* en època clàudia i en contextos neronians en *Caesaraugusta* i alguns a *Celsa*. A partir dels flavis ja és més usual de trobar-la en els diferents jaciments de la *tarraconense*, després dels segles iii, iv, v es considera element aïllat (AGUAROD 1991, 269).

A *Baetulo* es troba en plena *facies* flàvia fins a un moment imprecís del final del segle ii inici del iii dC essent més nombrosa que en la *facies* antonina (AQUILUÉ 1986, 211).

A *Ilerda* com ja hem esmentat anteriorment en les estratigrafies de F. Macià hi manca i en l'Antic Portal de Magdalena podria datar-se'n la presència al final del segle i dC o inici de la primera meitat del ii.

Núm. 14, fragment de vora, paret i fons. Núm. d'inv.: M-85-C-2726.

Acabat ext.: engalba transparent. Diàm.: 15 cm.

Hayes 199

Cassola de parets profundes, lleugerament convexes, el seu diàmetre s'eixampla fins arribar a la zona d'unió amb el fons, que també és convex. En la superfície exterior hi ha estries, a l'interior també però més allisades. L'exterior és de patina cendrosa.

La cronologia és, per Hayes, entre el final del ii i iii dC. En el derelict de Na Guardis núm. 1 està documentada entre l'època de Claudi i de Neró. En la *Tarraconense* només es compta amb Can Majoral (Mataró) on apareix pels volts de mitjan segle i dC. Segons Aguarod, aquesta cassola es podria remuntar potser cap al final dels juli-claudis i començaments dels flavis (AGUAROD 1191, 275).

A *Ilerda* hem localitzat un exemplar que per les seves característiques hem cregut adient incloure'l en aquesta

tipologia. Pel que fa a la seva datació creiem que es trobaria entre el final del segle i primera meitat del ii dC.

Núm. 15, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-1122. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 16 cm.

Ostia I, fig. 270

Cassola de vora unida a la paret on desapareix l'acanaladura inferior i generalment també la superior que tenia amb anterioritat. Les parets són convexes i amb profundes marques d'acanaladures de l'exterior. Fons convex. A l'exterior té una patina cendrosa.

La cronologia és des d'època severiana fins la primera meitat del segle iii dC, segons es documenta a Ostia.

A la *tarraconense* per exemple es troba a la primera meitat del ii a *Caesaraugusta*, en la segona meitat del mateix segle en el fòrum d'Empúries, i ja en el segle iv i v de forma residual a *Caesaraugusta* (AGUAROD 1991, 279).

L'únic exemplar de Lleida prové de l'Antic Portal de Magdalena fora de context estratigràfic ja que es trobava en un reblliment d'un pou modern.

Núm. 16, fragment de vora. Núm. d'inv.: m-85-C-3314. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 19 cm.

Ostia III, fig. 324

Cassola de llarg procés morfològic des del segle i dC fins al final del iv inici del v dC. A l'inici la vora era ampla i plana, la vora tendeix a engreixar-se i a apropar-se a la paret exterior del recipient, apareix així l'espai entre paret i vora, que serveix per la tapadora. En fases posteriors aquests elements tendeixen a encaixar-se i així s'hi veu una acanaladura damunt i sota de la vora.

El fons és més o menys convex amb estries o no. És un recipient poc profund. L'acabat exterior és de patina cendrosa.

La seva cronologia abraça des de finals d'època flàvia a la primera meitat del segle ii dC.

Al Clos de la Torre (Badalona) es documenta a l'època de Domicià (AGUAROD 1991, 279).

Només n'hem documentat un fragment a l'Antic Portal de Magdalena sense poder precisar cap dada cronològica, atès que es trobava en el reblliment d'una sitja amb material divers.

Núm. 17, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-1290. Acabat ext.: patina cendrosa.

Ostia III, fig. 276 / Hayes 197

Cassola de vora aplicada i patina cendrosa a l'exterior. El fons és convex i estriat. Aquest és el resultat del desenvolupament de formes més antigues (ATLANTE 1981, 218).

Els diàmetres oscil·len entre 10 i 36 cm.

La seva cronologia general és des de la primera meitat del segle i fins al final del iv o inici del v dC.

Aquilué (AQUILUÉ 1986, 212) l'inclou en la *facies* antonina des de principi del segle II dC. La seva cronologia general és des de la primera meitat del segle I fins al final del IV o l'inici del V dC.

Fou una forma molt exportada i també força imitada, hem pogut documentar un total de 235 fragments.

A *Ilerda* la documentem bé durant la primera meitat del II i a l'inici de la segona meitat del segle II a F. Macià.

Núm. 18, fragment de vora, paret i fons. Núm. d'inv.: M-85-C-756. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 10 cm per dins.

Variant Ostia III, fig. 276 / Hayes 197

Hem inclòs en aquest grup un fragment que tot i assemblar-se a la tipologia Ostia, III fig. 276 és quelcom diferent, podria tractar-se de la mateixa tipologia però més evolucionada morfològicament. Té el llavi molt arrodonit i penjant, presenta una acanaladura quasi atrofiada per posar-hi una tapadora. L'exterior té patina cendrosa. N'hem localitzat un únic fragment a l'Antic Portal de Magdalena que malauradament formava part del reblliment d'un pou modern datat entre el segle XV i XVI. Hem de pensar, però, que la seva cronologia no variaria molt de la tipologia original.

Núm. 19, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-87-C-3314. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 28 cm.

Ostia III, fig. 108

Cassola considerada com a variant de la forma Ostia III, fig. 276. La vora està atrofiada i poc definida de la paret. El fons és estriat.

Està documentada en contextos del segle IV i V a Ostia i a Cartago entre el 320 i 360-440.

Hem localitzat a Lleida només dos fragments procedents de l'Antic Portal de Magdalena en un context entre la primera meitat del segle III i la primera meitat del IV dC junt amb TSC"C".

Núm. 20, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-1610. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 17 cm.

Ostia III, fig. 269

Cassola de vora atrofiada cap a l'exterior, té un reentrant una mica més a dalt del punt de conjunció entre la vora i la paret.

Es presenta amb patina cendrosa a l'exterior encara que en el nostre cas de 7 fragments localitzats 4 tenen possiblement defectes de coccio a l'hora d'aplicar la patina, que produeix així, una tonalitat marronosa grisosa. Els diàmetres oscil·len entre 18 i 20 cm.

Fins al moment només està documentada a Tunísia, Itàlia i Algèria. Reynolds recull un exemplar de característiques similars als de *Ilerda*, classificada com Hayes, 197 variant II (REYNOLDS 1984 501).

La seva cronologia és d'època dels severs fins la primera meitat del segle III dC.

Els fragments s'han trobat a l'Antic Portal de Magdalena en una unitat estratigràfica que era el reblliment d'un pou mort d'època andalusina, no podem precisar, doncs, dates fiables.

Núm. 21, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-85-C-3413. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 18 cm.

Núm. 22, Fragment de vora.

Núm. d'inv.: M-85-C-3413. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 20 cm.

Atlante CVII, 11

Cassola de vora exvasada i atrofiada. L'exterior és de patina cendrosa. Només s'ha documentat a Cartago en contextos inèdits del 360/440 fins a la segona meitat del VI dC (ATLANTE 1981,219-220) però de forma abundant. Està també documentada amb 3 fragments a l'abocador de Vila-roma (AQUILUÉ 1989, 194). Al fòrum d'Empúries es troba a mitjan segle II i principi del III (AGUAROD 1991, 288).

A *Ilerda* només s'ha trobat un fragment l'Antic Portal de Magdalena, sense context estratigràfic ja que formava part d'un reblliment de pou modern.

Núm. 23, fragment de vora. Núm. d'inv.: M-87-C-3314. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 10 cm.

3. Olles de patina cendrosa i poliments a bandes

Són una sèrie d'olles poc nombroses a *Ilerda* i que apareixen en contextos una mica més tardans que els anteriors. La seva característica formal és l'acabat exterior de patina cendrosa que de vegades es pot trobar en l'interior com succeeix en alguns exemplars de la Hayes 200 i que també té dues nanses de les quals en els nostres exemplars no tenim constància. La particularitat d'aquest grup ha estat incloure la forma Darró núm. 1.177 que està polida a bandes, ja que el més freqüent és que tinguin patina, ara per ara això no és un fet que la caracteritza. Els recipients són profunds de cos globular i tenen marques que indiquen que han estat al foc.

Variant Ostia I, fig. 272

Olleta de vora girada i fons lleugerament còncau. Hem considerat els nostres fragments com a variants perquè tenen la vora plana i horitzontal. A l'exterior presenta patina cendrosa. S'han localitzat un total de 2 fragments, fet que no ens ha d'estranyar ja que no és molt freqüent.

Tenen un diàmetre entre 17 i 20 cm.

La cronologia és la mateixa que en el cas de la forma originària de la primera meitat del segle III dC.

A Lleida només es documenta a F. Macià i pel que fa a la cronologia la situariem en contextos de mitjan segle II dC.

Núm. 24, fragment de vora, paret i fons. Núm. d'inv.: FM-88-51-16,112.113. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 17 cm.

Hayes 200

Olleta de vora girada vers l'exterior i alçada amb unes motlures en el reentrat del llavi i la paret per l'exterior. Les parets són primes i a l'interior té motlures. Es presenta amb un acabat exterior de patina cendrosa.

És una forma que només està recollida per Hayes (HAYES 1972, 211) de la vaixel·la de cuina. Fou a través dels exemplars trobats en la necròpoli de la plaça Vila de Madrid a Barcelona que es va identificar (ADROER 1963,105-108, núms.: 7540, 7544, 7545, 7591).

La seva cronologia segons Hayes és del final del s. II principi del III dC. En la *Tarraconense* es documenta en la primera meitat del segle II en *Caesauragusta*. A la segona meitat del mateix segle a Empúries i Roses i finalment a *Barcino* al final del segle II inici del III. (AGUAROD 1991, 299)

Els nostres exemplars, 2 en total, són de Francesc Macià i per la seva estratigrafia els trobem ja a mitjan segle II dC.

Núm. 25, fragment de vora, paret. Núm. d'inv.: FM-88-47,110,91. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 18 cm.

Núm. 26, fragment de paret, fons i peu. Núm. d'inv.: FM-88-II,11. Acabat ext.: patina cendrosa.

Forma Darró, núm. 1.177 (fig. II, núm. 8)

Olla de vora engruixida i reentrat de cos globular. Hem de pensar que el fons és pla i encaixa amb la paret de forma d'aresta ja que s'ha trobat un fragment de fons de la mateixa peça, però per la seva reconstrucció ens falten els fragments intermedis. L'acabat exterior és polit a bandes i alternen les engalbades i les sense engalbar. D'aquesta forma se'n té constància a Sant Pau del Camp (Barcelona), aquestes dades actualment estan en fase d'estudi.¹

Existeix un altre exemplar que és el qui li dona el nom trobat a la vil·la romana de Darró (Vilanova i la Geltrú, el Garraf) amb una cronologia donada per Gumà (GUMÀ, 1991,190) de primera meitat del segle V dC.

El fragment d'*Ilerda* que prové de F. Macià està en un context entre la segona meitat del segle II i primera del segle III dC.

Núm. 27, fragment de vora i paret. Núm. d'inv.: FM-88-IV,70. Acabat ext.: polit a bandes. Diàm.: 26 cm.

4. Formes indeterminades

Incloem aquí dos fragments que resulta difícil adscriure'ls a una tipologia concreta i que possiblement siguin inèdites. El fragment núm. 28, localitzat a F. Macià, encara que és força petit, podria ser una olleta de cos globular on la paret s'ajunta amb la vora. Ens ha estat difícil assimilar-la a una tipologia concreta.

Apareix en un context cronològic possiblement de mitjan segle II a la primera meitat del III dC.

1. Estudi en fase d'elaboració per B. Miró.

El segon fragment, núm. 29, trobat a la Paeria, es tracta d'una olleta de llavi arrodonit que no es diferencia de la paret interior que té ondulacions del torn. És de parets rectes. L'exterior presenta patina cendrosa i la seva pasta és la típica de la cuina africana.

Tot i així ens ha semblat que es podia assimilar a la forma Ostia III, fig. 568 datada en època flàvia.

Malauradament no podem avançar cap dada cronològica ja que estava fora de context.

Núm. 28, fragment de vora. Núm. d'inv.: FM-88-II,88. Acabat ext.: Patina cendrosa. Diàm.: 18 cm.

Núm. 29, fragment de vora i paret. Núm. d'inv.: P83,794. Acabat ext.: patina cendrosa. Diàm.: 24 cm.

Conclusions

El conjunt de ceràmiques comunes africanes està format per un total de 1.286 fragments que representen el 78'48% de la ceràmica d'origen africà arribada a *Ilerda*, és majoritària davant de les produccions fines també africanes. El conjunt està repartit de la següent manera: 614 fragments que corresponen als plats-tapadora, la forma més nombrosa és l'Ostia III, fig. 332. 665 fragments pertanyents al grup de cassoles amb engalba, polit a bandes i patina cendrosa, les més representatives són la cassola Lamboglia 10A i la cassola Ostia III, fig. 276, seguits per la Lamboglia 9A i la Lamboglia 10B. Del tercer grup d'olles amb patina cendrosa i polit a bandes, representat per 5 fragments on les tres tipologies estudiades estan al mateix nivell, cal destacar la presència de la forma Darró núm. 1.177, polida a bandes que fins ara, en la *tarraconense* només comptem amb els fragments d'*Ilerda* i de la vil·la romana de Darró, encara que hem de dir que ambdues tenen diferents cronologies atès que a Darró és documentada en el segle V dC i nosaltres la localitzem entre la segona meitat del segle III i la primera meitat del segle IV.

Del que sí ens adonem en general en la ciutat d'*Ilerda* és que el gran volum de material comú africà sembla que arriba en el moment de màxima exportació de les províncies africanes durant l'època antonina, representat per les formes Ostia III, fig. 332, Lamboglia 10A i l'Ostia III, fig. 276, ben localitzades durant tota la primera meitat del segle II i part de la segona meitat, sobretot a F. Macià. Són formes, a més a més, imitades per tallers locals, ja que hem trobat fragments de pastes marronoses que van des de colors clars fins als més foscos. La prova d'aquestes imitacions es deu al fet que eren atuells de gran acceptació i de necessitat.

Aquesta etapa del segle II coincideix a *Ilerda* amb la construcció, possiblement, d'un edifici a l'Antic Portal de Magdalena i a F. Macià (PÉREZ 1991, 102-104), amb la qual cosa pensem que la ciutat gaudia d'un bon moment reflectit en les importacions i en l'urbanisme.

Aquest possible ritme decau cap al final del segle II i primera meitat del III, com podem veure en les ceràmiques comunes africanes d'aquest període, que no són tan nombroses com a l'etapa anterior. Això ens ho confirmen les tipologies següents: Ostia I, fig. 261, 262, 263, Lamboglia 9A, Ostia III, fig. 269, Hayes 200 més escadusseres.

Pel que hem vist aquesta tònica minvant en les importacions seguiria així fins al baix imperi com a punt final de la importació ja que les formes Ostia III, fig. 108 i Atlante CVII, 11 no són significatives dins d'aquest període; aleshores *Ilerda* s'haurà d'abastar d'uns altres mercats.

A tall de conclusió voldríem fer una visió general del que fou el material africà a *Ilerda*, a través dels diferents conjunts ceramològics estudiats darrerament. Si bé ja hem vist que el volum de ceràmica comuna africana no està mal representat a nivell quantitatiu i de repertori com passa amb les ceràmiques fines africanes, encara que menys quantioses respecte a les comunes, sí que sembla d'una altra banda que *Ilerda*

no depengué del tot d'aquestes noves ceràmiques africanes ja que per exemple la TSH és més nombrosa i té el seu gran apogeu en la segona meitat del segle I i durant tot el II just en el moment també d'aparició de les africanes *Ilerda* amb les quals conviu (PÉREZ 1990, 142-143). Sembla que la ciutat s'estimava més els productes de l'interior. Malauradament i de moment no tenim cap explicació convincent per a aquest fet.

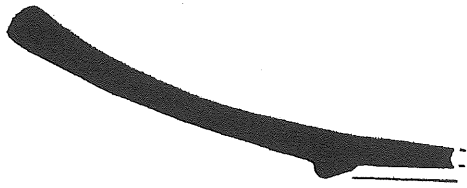
Aquest fet és prou curiós ja que sembla que la ciutat hauria de seguir les pautes de les ciutats costaneres, com per exemple *Tarraco*, centre distribuïdor d'aquestes mercaderies africanes i que podria haver influït de diferent forma a *Ilerda*.

Beatriu Miró

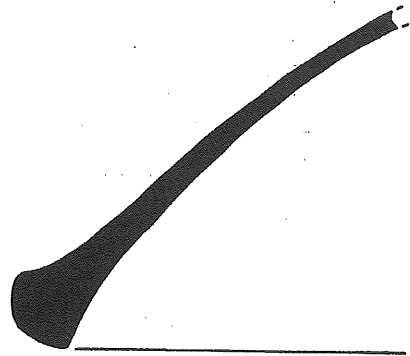
C/ Sant Llätzer, 6
08001 Barcelona

Quadre de tipologies i cronologies

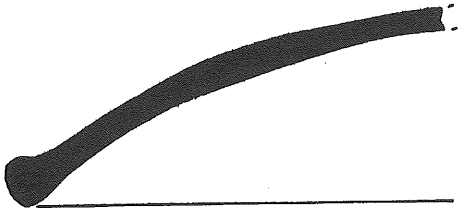
Grup	Forma	T. fragments	Datació
1. PLATS-TAPADORES	Ostia I, fig. 302	249	IaC-2 ^a 1/2 II
	Ostia III, fig. 332	283	I-FII
	Ostia I, fig. 261	70	FII/PIII-FIV
	Ostia I, fig. 262	11	" "
	Ostia I, fig. 263	1	1 ^a 1/2II-IV
2. CASSOLES ENGALBES, PÀTINA I POLIT BANDES	Ostia I, fig. 15	3	1 ^a 1/2II-FIV/V
	Lamb. 9A	91	FII/III-FIV/V
	Ostia III, fig. 306	4	Tiberi-1 ^a 1/2
	Ostia II, fig. 303	4	I-1 ^a 1/2 II
	Lamb. 10A	225	1 ^a 1/2 II-PV
	Lamb. 10B	89	FI-1 ^a 1/2III
	Hayes 199	1	FII-III
	Ostia I, fig. 270	1	FII/PIII-1 ^a 1/2III
	Ostia III, fig. 324	1	FI-1 ^a 1/2 II
	Ostia III, fig. 276	235	1 ^a 1/2I-FIV/PV
	V.Ostia III, fig. 276	1	" "
	Ostia III, fig. 108	2	IV-V
	Ostia III, fig. 269	7	FII/PIII-1 ^a 1/2III
Atlante CVII, 11	1	360/440-2 ^a 1/2VI	
3. OLLES PÀTINA I POLIT BANDES	V.Ostia I, fig. 270	2	1 ^a 1/2II a <i>Ilerda</i>
	Hayes 200	2	FII-PIII
	Darró núm. 1177	1	2 ^o 1/2- 1 ^a 1/2III a <i>Ilerda</i>
4. INDETERMINADES		2	
TOTAL		1.286	

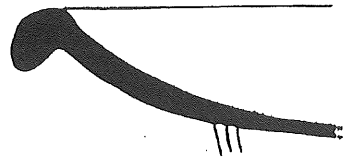
1

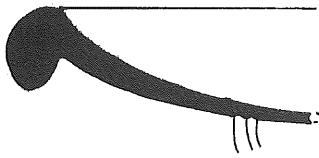
2

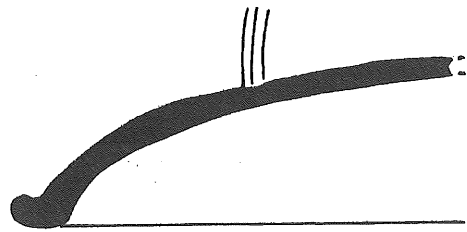
3

4

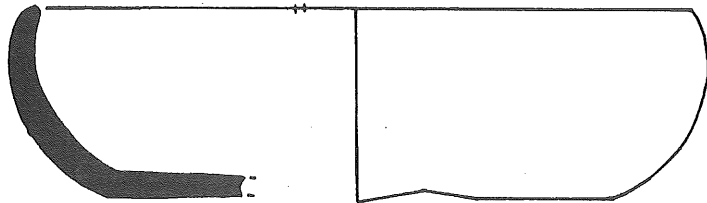
5

6

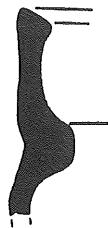
7

8

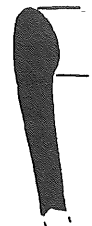
9

10

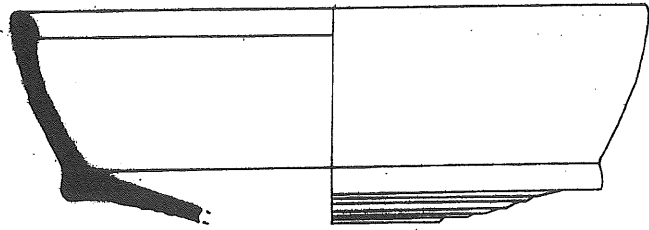
11

12

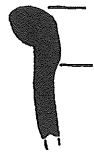

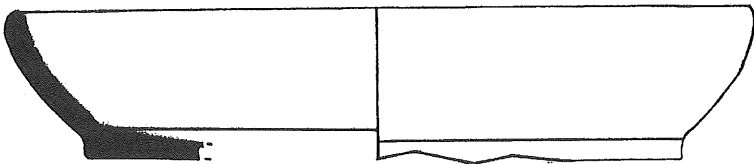
13

15

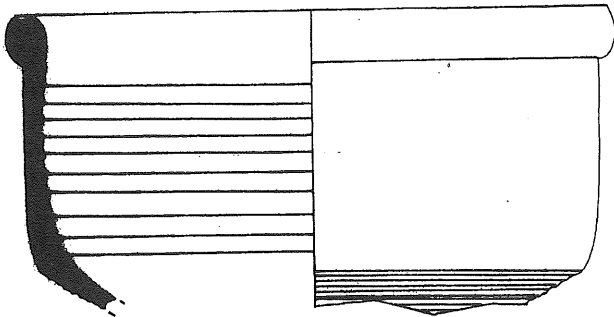
16

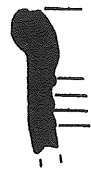
14

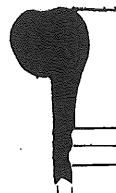
17

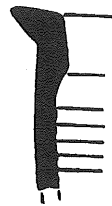
18

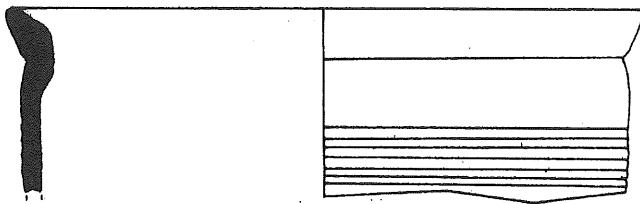
20

19

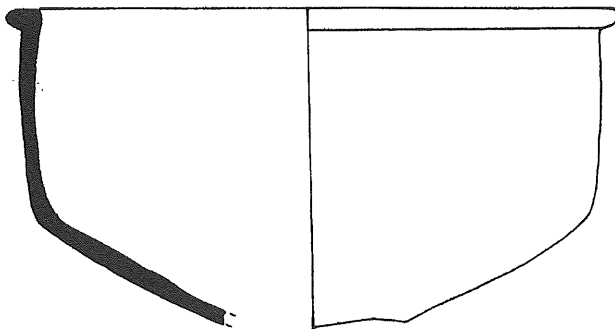
21

22

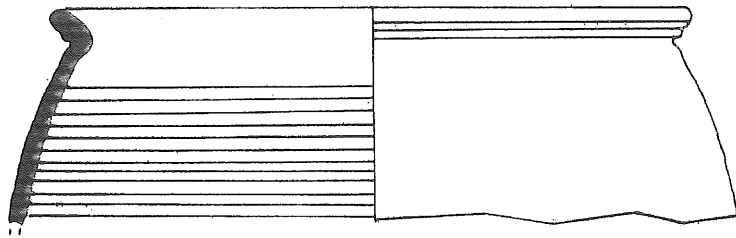

23

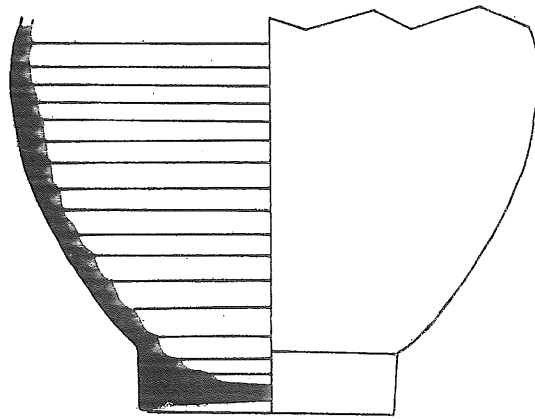

24

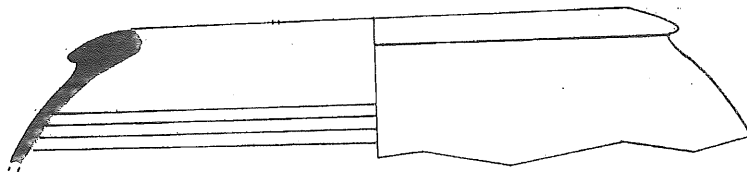

25

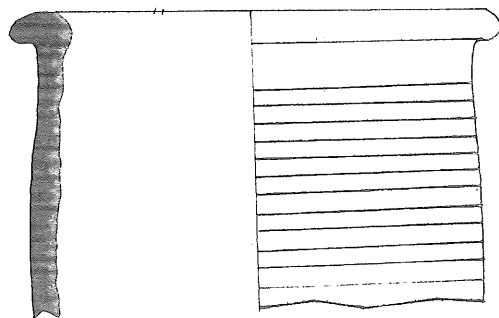
26

27

28

29

Bibliografia

ADROER 1963

A. M. Adroer, "La cerámica romana procedente de una necrópolis de Barcelona (Plaza Villa de Madrid)" *Rivista di Studi Liguri* XXIX, 1963, 99-124.

AGUAROD 1991

C. Aguarod, *Cerámica romana importada de cocina en la tarraconense*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza.

AQUILUÉ 1986

J. Aquilué, *Algunas consideraciones sobre el comercio africano. Tres facies características de la cerámica común africana de época alto imperial*, Empúries, 47, 198, 210-222.

AQUILUÉ 1987

J. Aquilué, *Las cerámicas africanas de la ciudad romana de Baetulo (Hispania Tarraconensis)*, Oxford, 1987.

AQUILUÉ 1989

J. Aquilué, "Les ceràmiques comunes de producció africana", a *TED'A, memòries d'excavació 2. Un abocador del segle v dC en el fòrum provincial de Tarraco*, Tarragona.

ATLANTE I 1981

Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fina romana nel bacino Mediterraneo (medio e tardo impero), Roma.

CARANDINI 1977

A. Carandini, "La terra sigillata africana. La ceramica

a patina cenerognola e orlo annerito di età imperiale", *Quaderni di Cultura Materiale*, 1, 23 ss.

GONZÁLEZ 1990

R. González, "El vertedero de la Avenida de España, 3 y el siglo III dC", *Ebusus*, Conselleria de Cultura, Educació i Esports, Govern Balear.

GUMÀ 1991

M. M. Gumà, "Formes inèdites en ceràmica africana procedents de la vil·la romana de Darró", *Miscel·lània Penedesenca*, Institut d'Estudis Penedesencs, XV, 185-196.

HAYES 1972

J. W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London.

MIRÓ 1991

B. Miró, "La terra sigillata africana a Ilerda", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 1, 223-237.

PÉREZ 1990

A. Pérez, *La Terra Sigillata de l'Antic Portal de Magdalena*, Monografies d'Arqueologia Urbana, Lleida.

PÉREZ 1991

A. Pérez, *Lleida romana*, Lleida.

TORTORELLA 1981

S. Tortorella, "Ceramica de cucina", *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fina romana nel bacino Mediterraneo (medio e tardo impero)*, Roma, 208-229.